

С А З Н А Њ Е Б О Г А

Видимо да је Беркли хтео да са својом епистемологијом и метафизиком укаже на егзистенцију Божију као и на бесмртност душе, да помири Божије свезнање и предвиђање са слободом човека као и да покаже празнину и погрешност неких грана спекулативних наука и да приведе људе изучавању религије и корисних ствари. У том смислу Беркли је учио да је сваки догађај знак силе и моћи Божије. Наши напори, одлуке, намере, играју релативно малу улогу у свим збивањима. Међуаим наша душа или дух, ипак може да буде веома активна и стварни узрок низа догађаја; на пример, у случајевима греха или где се ради о „унутрашњој девијацији воље човекове од закона разума и религије, од моралног закона“. Грех или морално неваљалство, тумачи Беркли, не састоји се у спољној физичкој акцији или кретању већ у унутрашњој девијацији воље од разума и религије. Убијање непријатеља у рату или легална осуда криминалаца на смрт не сматра се као грех, мада гледано споља дело је исто као у случају каквог злочина, јер је реч о убијању. „Грех се према томе не састоји у спољној акцији, нити се Богу може приписивати да је непооредни узрок сваке акције, с обзиром да Бог и није једини делатељ који производи сва кретања тела“. Рационална бића, људи, чине корисне покрете али ограничене снаге, крајње заиста оне су изведене од Бога, али непосредно под контролом своје људске воље, што је довољно за могућност да се греши¹⁾

Људи су одговорни, имају своју вољу, у оквиру свога духа активности могу да изађу из опште хармоније и мудрости. Бог нам открива ред и поредак у природи, хармонију и „кроз њу своју мудрост, пре него да нас изненађује са аномалијама и изненадним догађајима“. Ред и поредак у природи су „механички закони“ природе и могу према Божијој вољи да буду и измењени, реч је о слободи и допуштењу Божијем, и тада је реч о чудима²⁾. Појам узрока, кооперације са Богом, слагања у природи и крајњим њеним дубинама знамо да је необјашњив; истражујући га одлазимо у велике апсурдности. Међутим, узроци и кооперације могу сасвим лепо да буду објашњени и да имају своју одговарајућу употребу ако се само схвате као знаци за наше информације. Због тога се задатак научника или философа састоји да истражују, да чине напор, да разумеју Језик Творца Природе, али без претеривања да објашњавају ствари материјалним узроцима“. То објашњавање ствари „материјалним узроцима“ у истраживању, изгледа ми, изјављује Беркли, да сувише много одстрањује ум људи од активног Принципа, од тог највишег и мудрог духа у којем живимо, крећемо се и јесмо“, а који је и коначан узрок свеукупног кретања.³⁾ Овде се Беркли несумњиво приближава или у оваком случају усваја космолошки доказ о бићу Божијем и то на свој посебан начин; али је у основи

1) G. Berkeley, *Three Dialogues*, . . . op. cit. 228

2) G. Berkeley, *The Principles*, . . . op. cit. 96—97

3) Ibid., 98

то ипак космолошки доказ јер указује на узрочност, односно на Бога као крајњи узрок света.

Када је у питању улога науке у животу човека, Беркли се заиста показује као велики прагматиста. Он сматра да је научно истраживање закона у природи од практичног значаја и да води човеков живот, његов однос, кроз ток природе, према Богу, Бог је тај који коначно и производи идеје у нама, односно опажања. Због тога су објекти и наша опажања тих објеката једна и иста ствар, не могу се раздвајати или апстраховати. Када кажемо да тело не постоји ван ума не мислимо, каже даље Беркли, само на овај или онај ум, него на ум Божији, од којег сви други зависе. Све што постоји је дело Његове мисаоне активности. Према томе свет реално постоји, јер ако га нико не опажа, ако не би постојао ни један други ум, постоји тај ум, Божији ум, који га опажа, односно ствара.

Беркли не преокреће ствари у идеје већ идеје у ствари. Супстанција, то смо већ споменули, која опажа идеје, односно ствари, не може само по себи да буде идеја или нешто слично. Јер је Дух тај који мисли, хоће, опажа, он је активно биће чија се егзистенција састоји у томе да опажа а није опажен. Људски дух или његову личност не опажамо чулима. Другим речима ми не видимо човека, већ на основу његовог кретања и идеја које се изазивају у нама или на основу чулних знакова, које примамо од њега; из збира идеја, његових речи које нам означавају егзистенцију ограничених и створених духова, сличних нама, закључујемо о постојању душа, духова или ума других. Ми дакле посредно изводимо закључак о постојању других личности.⁴⁾ Моје сазнање о другим душама или духовима није непосредно, као што је случај са сазнањем идеје, већ завиои од интервенција идеја.⁵⁾

Беркли подвлачи да се душа, као активно биће, потврђује у својој егзистенцији не у томе што је опажена већ у томе што опажа идеје или што мисли. Невидљива је, бестелесна, беспросторна и као резултат тога нераспадљива. Због тога је бесмртна или није подложна уништењу по уобичајеним законима природе.⁶⁾

„Ми схватамо или разумемо нашу сопствену егзистенцију путем унутрашњег осећања или рефлексијом, а с друге стране друге дугове или душе схватамо Разумом. Може да се каже да имамо извесно знање или појам о нашим активним бићима, или о души или духу, док у једном строгом смислу те речи ми немомо идеје о њима. На сличан начин знамо и о појму односа између ствари или идеја — односи који су различити од идеја или ствари на које се односе. Ствари или идеје можемо да опажамо без опажања њихових односа, али то још није све од нашег сазнања. Идеје, духови, њихови односи, предмет су људског сазнања, али неодговарајуће је да термин идеја проширимо на све о чему знамо или имамо појам.⁷⁾ Душе и идеје су различите ствари веома различите, толико да међу њима нема ничег заједничког. Не можемо строго говорећи, да кажемо да имамо идеју о једном активном бићу или о једној делатности, међутим, боље је да се каже да имамо појам о томе. Не можемо да имамо идеје о односима, већ појам о односима; ипак Беркли подвлачи, као што омо то већ напоменули, да је могућа и међусобна замена у употреби ових термина.⁸⁾ Сасвим је добро примећено да Беркли ипак не припи-

4) Ibid., 135

5) Ibid., 139

6) Ibid., 137

7) Ibid., 109—110

8) Ibid., 138

сује уско појмове само „менталном“, на пример „односима“, а идеје „физичком“, на пример стварима. Једном речју има ствари према Берклију које се не могу да изразе језиком идеја. На пример, да поновимо појам о души не можемо да изразимо језиком идеја.

Ум других личности, сазнајемо, дакле, индиректно према аналогiji са нама. Само све те идеје које имамо или добијамо о другим јесу, као и све идеје, пасивне, јер само је дух активан. Према томе не можемо да имамо идеју о духу или души другог. Идеје зависе од ума, али су различите од њега. Различите су на првом месту јер их добијамо, често су привремене у нама. У нормалним случајевима опажања оне се „утискују“ у наш ум; с друге стране, опет, супстанција, то Беркли увек истиче, дух, душа, као активно биће не може бити схваћено путем идеја.

Истим посредним путем закључујемо и о постојању Бога. Закључујемо о Његовом постојању на основу безбројних знакова које имамо и о постојању човека. Треба само отворити очи и то видети. У свим временима и на свим местима опажамо манифестационе знаке Божије — све што чујемо, осећамо видимо, нашим чулима јесу дејства силе Божије.⁹⁾ као што човекове мисли откривају његове речи тако и поредак природе, доступан нашим чулима, открива Божију вољу.” Беркли овде прелази на доказивање бића Божијег на основу „дивног плана” кроз који се толико очитује мудрост и савршенство Божије у свету. Овај доказ из плана” Беркли је на више места изразио и то заиста ванредно. У том смислу он каже: Ако пажљиво разматрамо сталну правилност, поредак и везе природних ствари, изненађујућу величанственост, лепоту и савршенство великих и изврстан план малих ствари овог створеног света, заједно са прецизном хармонијом и слагањем целине; али изнад свега никада довољно израженим дивљењем за законе бола и задовољстава, за инстинкте или природне оклоности хтења и осећања, животиња — кажемо: ако размотримо све ове ствари и у исто време усредсредимо пажњу на смисао и значај атрибута Једног, Вечног, Безгранично Мудрог, Доброг и Савршеног, лако ћемо схватити да ти атрибути припадају поменутом ДУХУ. „Различите су силе, али је један Бог који чини све у свему” (Кор. 12:6) цитира Беркли јеванђеље „И Он је пре свега и свеје у Њему” Кол. 1: 17).... јер је Он једини који „одржава све ствари речју своје силе” Јасно је према томе да Бога сазнајемо сасвим извесно или сигурно и скоро непосредно, као што сазнајемо и сваки други ум или дух; чак можемо рећи, подвлачи Беркли, да се егзистенција Бога извесније опажа него и егзистенције човека, јер су дејства природе бескрајно бројнија од тих које приписујемо човеку. Ми заиста треба само да отворимо очи и да видимо сувереног Господара свих ствари и то јасније и потпуније него што видимо нашег ближњег. Да подвучемо, што и Беркли чини, људски дух или личност ми не опажамо чулима, јер човек није идеја, односно ствар, тако да ми у ствари не видимо човека, већ збир идеја које нас упућују да мислимо да постоји један посебан принцип мисли и кретања а то је човек који опажа, креће се и мисли. На исти начин ми видимо и Бога. Разлика је само у томе што извештан ограничен број или узак скуп идеја означава један посебан људски ум, дотле „у свако доба и на свим местима ми опажамо манифестационе знаке Божије — све што видимо, чујемо осећамо, или ма шта што опажамо чулима, знак је или дејство силе Божије,¹⁰⁾.... То је „Господ који диже магле муње са кишом

9) Ibid., 140

10) Ibid., 140—141

даје нам ветрове из својих складишта" (Јерем. 10:13). „Преокреће сенке смрти у сванућа и дан помраћује ноћима" (Амос 5:8) „Заиста ти си господ који се скриваш" (Исаија 14:15). Можемо веровати изјављује Беркли, после навођења ових цитата из Старог завета, св. ап. Павлу када каже „Он није далеко ни од једног од нас"¹¹⁾ Беркли подвлачи, као што видимо, постојање бића Божијег и у онтолошком смислу, али скоро више на принципу узрочности јер указује на то како цео систем природе говори о Богу. Једном речју то је егзистенција свих чулно опазивих ствари, или сви ти чулни квалитети, јесу језик који нам говори о постојању Божијем. Овде се сигурно ради о доказивању бића Божијег на основу, можемо да кажемо, библијског реализма.

Ја имам појам о Богу, не идеју, јер идеја је више чулна ствар, управо сазнајемо Бога путем размишљања и рефлексije. Мој сопствени ум и моје сопствене идеје о којима имам непосредно сазнање помажу ми да посредно схватим могућност егзистенције других духова и идеја. Актом свог резоновања нужно закључујем о егзистенцији Божијој.¹²⁾ Супротно томе, то смо већ наговорили идеје које имамо о овом или оном објекту су непосредне, непосредно опажене, без наговештаја асоцијација или закључивања, јер Бог нам их даје или их изазива у нама непосредно, тако да су сами ти објекти те идеје, у ствари само ти објекти које опажемо у нашем уму, где се једино налазе. С друге стране собзиром да чулно опажљиве стваре не зависе од ума људи, већ могу да постоје и независно од мог ума у другим неким душама или уму, али такође независне и од њих, јер и постоје као реалне ствари, онда мора да постоји и извештај ум где оне постоје а то је тај бескрајни, свемоћни ДУХ који их садржи и подржава.¹³⁾ Ово и овакво инсистирање Берклија на постојању идеја и изван нашег ума, а у духу његове философије — да постајати или бити значи бити опажен, што изискује и постојање једног вечног Духа, Бога, који опажа ствари или их представља нама ограниченим духовима, може да се узме и као **епистемолошки доказ** о постојању бића Божијег.

Бог има идеје у свом уму, али оне му се не преносе путем чула како је то случај са нама, јер Бог не поседује чулни живот у којем се ми ограничени налазимо, због тога оне и нису ограничене са идејама које имамо ми као ограничени духови, са ограниченим умом. Појављује се у Божијем уму и неком смислу као архетипови или као обрасци а док су идеје које ми имамо можемо да кажемо на неки начин да су ипак, копије тих вечних идеја Божијих. Бог их вечно има у уму а отвара их или отвара у времену.¹⁴⁾ Док су оне често код нас привремено или ишчежавају или се поново јављају, у Богу су вечно у континуитету.

Овај став о постојању образаца или архетипова у Божијем уму, а о нашим идејама као копијама тих Божанских идеја, уноси нешто збуњености код испитивача Берклијеве философије. Ми бисмо овде подвукли само Берклијев ортодоксан став да мисаона активност Божија предходи људској активности, да свеукупна мисао Божија јесте вечна, без разлике на времена прошлости, садашњости и будућности, и да је наша мисао привремена у својим ограниченим околностима и као таква, дакле следује мисао Божију. Беркли много и не инсистира на овом ставу, само нам указује на увишеност те божанске мисли која је нама недоступна. Онолико колико можемо да продремо у ово питање јесте Берклијево прављење разлике између идеја узетих као

11) Ibid., 142

12) Three Dialogues, . . . op. cit. 222

13) Ibid., 197

14) Ibid., 249

чулно опажљивих и тих концептуалних постојања, као појмова и архетипова или образаца у уму Божијем. Разлика која не сме да нас збуњује у оквиру признања наше зависности од мисли Божије. Јер ако ти архетипови или обрасци постоје у уму Божијем не значи да они постоје и изван ума Божијег и нашег, већ само у континуитету између ума Божијег и нашег.

Бог је трансцендентан и неограничен у својим савршенствима, због чега је Његова природа несхватљива за нас ограничене духове са ограниченим умом. Не можемо очекивати да би иједан човек имао тачне појмове о Богу, о Његовим својствима или начину Његовог рада.¹⁵⁾ Његова егзистенција је директно очигледна из наше рефлексije о објектима нашег оазнања. Тако се Његова егзистенција појављује као првобитни узрок свега.

Ми знамо поредак ствари, он је резултат утврђених правила која антиципирају једно друго, у свом следовању она нису нужна, већ су израз слободе ума и због тога је могућ њихов прекид, могући су догађаји и изван тога поретка. Бог их ствара, па тако долази до промена у том поретку. Тада је реч о чудима. То је ствар воље Божије, јер све идеје које имамо нису резултат моје воље већ углавном Божије, оне су у нашем уму али нису његова својства, облици или атрибути, већ само идеје.¹⁶⁾ „Поредак и склад, као и дивне везе идеја наших чула довољно потврђују мудрост и доброту Творца. Увек смо под утицајем идеја које Божији ум опажа. Бог нам даје идеје по извесним правилима и реду, тако да можемо да учимо како један догађај долази из другог, као и о плановима Божијим за нас са ограниченим умом. Јер како другачије можемо разумети чињеницу да људи опажају скоро увек исто, исте ствари на исти начин или са истим закључивањем, сем да припишемо то вољи Божијој, Њеној активности, Њеном плану рада. Овде Беркли опет чини једно ванредно приближење телеолошком доказу о постојању бића Божијег, у ствари он овај доказ ванредно лепо развија на страницама својих списа, исто као и космолошки доказ, наиме „из плана“ Божијег о свету.

Потпуно се слажем како је речено у Св. Писму: „У Богу живимо, крећемо се и јесмо“. Јер како може икаква идеја или чулно опажанье да постоји и у чему другом до у уму или духу, или да буде произведено од нечега другог сем од духа. Ово је моје свакодневно искуство, каже Беркли, да од безбројних идеја које опажамо актом наше воље могу да формирам различите групе ствари и да их постављам у својој имагинацији. Истина, оне неће бити толико живе или сталне као оне које опажамо чулима и које се називају „стварним стварима“. Али из свега овог „закључујем да постоји један ум који делује на мене сваког момента са свим чулним импресијама које опажамо“¹⁷⁾

Оно што не мисли не може бити извор мисли, истиче Беркли.¹⁸⁾ Већ то што мисли, што је недељиво, без простирања, недељиво, јер је безпросторно а безпросторно је јер је без облика и према томе није ни идеја, то може једино да буде извор мисли.¹⁹⁾

Питање између материјалиста и мене, изјављује Беркли, није у томе да ли ствари имају своју егзистенцију изван ума ове или оне личности, већ да ли оне имају апсолутну егзистенцију неопажене од Бога и независне од сваког ума, да су неопажене од Бога „у коме живимо, крећемо се и јесмо“²⁰⁾.

15) Ibid., 248

16) The Principles, . . . op. cit. 88

17) The Three Dialogues, . . . op. cit. 201

18) Ibid., 203

19) Ibid., 221

20) Ibid., 225—226

Није ли онда чудно рећи да чулни квалитети не постоје или да ствари не постоје, или да не знамо ништа о њиховој природи, како скептици изјављују, када их у ствари видимо и осећамо или опажамо са свим нашим чулима.²¹⁾ Да је Бог узрок свим појавама у природи то је толико пута наглашено у Св. Писму да немамо потребе да наводимо цитате о томе.²²⁾ Јер да ли је могуће да иједна идеја у нама буде произведена материјом.²³⁾

То је реалност Божија, реалност Његове мисли, која постаје и наша по Његовој вољи. Не ради се о некој двострукој реалности за коју Беркли каже, уколико се верује у њу, да представља велику опасност грешења — тобож да постоји на једној страни једна интелигибилна реалност која је у нашем уму и друга, „реална“, и изван нашег ума, при чему се онда мисли да те немислеће ствари имају саме по себи свој природни опстанак.²⁴⁾ Све су ствари или објекти вечно познати Богу, имају своју вечну егзистенцију у Божијем уму. Када нам Мојсије саопштава о постанку ствари кроз реч Божију онда нам он саопштава о почетку релативне егзистенције ствари у односу према створеном уму, читајући Мојсијев извештај о стварању света схватам „да делови овог света постају постепено опажљиви за ограничене духове, снабдеване са одговарајућим способностима тако да што год је присутно у истини је опажено од њих. Нигде међутим ни у једној речи се не спомиње у Св. Писму да то што је створено има апсолутну егзистенцију или икакав „супстрат“, односно материјалну супстанцију“²⁵⁾

Схватање да материја може да постоји изван нашег ума, неопажена, давало је подршку не само атеистима и фаталистима, већ и идолатрији у њеним различитим облицима. Да су људи од увек сматрали Сунце, Месец, звезде, само за њихова чулна опажања, управо идејама, не би никада пали на мисао да „обожавају своје сопствене идеје“, већ би пре упућивали своју верност Вечном Невидљивом Уму, Богу, који ствара и одржава све ствари. Узмимо исто тако и појам ВАСКРСЕЊА. Колико много примедби је стављано од социнијана и других на овај члан символ вере, међутим, не зависе ли све те примедбе од претпоставке да је тело такође материјална супстанција а не облик који се опажа чулима? Изузмемо ли материјалну супстанцију и прихватимо тело у оном истом смислу како га види и осећа обичан човек, да је тело само комбинација чулних квалитета и идеја и онда њихове најнеодговорније примедбе долазе до ничега²⁶⁾ Јер заиста уколико схватимо човека као збир идеја чулних квалитета, онда лако можемо и да замислимо и појам васкрсења у мисаоној активности Божијој.

У универзуму то што је активно јесте Ум. Наш ограничени ум има веома мало снаге да ствара идеје, док смо стално под утицајем идеја Божијих, тако да у ствари све што опажамо постоји и изван нашег опажања. Али и ми смо активни духови, ограничени, али смо ипак и одговорни у свом закључивању. Важну улогу игра наше сећање, односно иокуство. Беркли наводи за ово тврђење пример слике Јулија Цезара коју посматрају два човека: један који не зна ништа о историји Рима а други који је упознат са њом. Оба виде боје и линије цртежа али само један распознаје шта је на слици. Улогу овде игра разум и сећање, Реч је о непосредном опажању и посредном, Из наведеног при

21) Ibid., 226

22) Ibid., 227

23) Ibid., 234

24) The Principles, . . . op. cit. 107

25) Three Dialogues, . . . op. cit. 246

26) The Principles, . . . op. cit. 112

мера види се да нема ствари која је опажена а да није непосредно опажена. Мада одобравам, каже Беркли, да у неким случајевима можемо чулима и посредно да опажемо ствари, када због честих опажљивих веза непосредно опажене идеје једним чулом наговештавају друге идеје или ствари које можда припадају другом чулу, с обзиром да су само по навици везане за њих. На пример када слушамо кочију да се креће низ улицу, чујемо само звук, али закључујемо на основу претходног искуства да је у питању кочија. Према томе што год опажемо опажемо било непосредно било посредно, чулом, разумом или рефлексијом. Али ако искључим чула какав разлог имамо да верујемо у егзистенцију ствари, или који могућ медијум би могли да користимо да бисмо доказали њихово постојање.²⁷⁾ Из ваквог резонувања лако закључујемо како нам Бог открива себе кроз чулно опазиве ствари. Бог, врлина, истина, непосредно се опажашу само као речи, док стварно сазнање о овим појмовима имамо тек преко закључивања.

Тај процес закључивања иде код Берклија и постепено, како га он излаже. На првом месту ако дозволимо да ствари могу да постоје изван нашег ума, да имају своју сопствену егзистенцију, значи и супстанцију коју не можемо чулима да опазимо, „не падамо ли због тога прво у скептичко расположење када везујемо идеје за извесне апсолутно постојеће неопажљиве супстанције. Друго, (ако оу наше идеје, које су у нашем уму, копије ствари које постоје изван нашег ума) да ли смо ми информисани, било разумом или чулима, о егзистенцији тих непознатих оригинала? Ако нисмо није ли онда апсурдно претпостављати их. Треће, да ли, по испитивању, налазите да постоји иједна ствар, посебно опажена или замишљена, са апсолутном или спољном егзистенцијом неопажљивих супстанција? Најзад, да ли на основу размотрених премиса није најмудрији пут да се следује природа, да имате поверење у ваша чула, и да одстраните брижну мисао у погледу непознатих природа или супстанција, признајући са обичним људима да су реалне те ствари које су опажене чулима,²⁸⁾ Реалност ствари, њихова сталност, обезбеђена је кроз њихово објективно присуство у уму Божијем.

„Сви објекти су вечно познати Богу, или што је исто имају вечну егзистенцију у Његовом уму. Али када су ствари, неопажљиве за створења, речју Божијом за њих постале опажљиве, тада су оне отпочеле своју релативну егзистенцију у односу према створеном уму.²⁹⁾ У том створеном уму објекти постоје, не могу постојати изван ума свих мада могу да постоје изван мог ума али тада постоје у другом уму. Беркли према томе изводи закључак о постојању Божијем на основу постојања стварних ствари које не зависе од моје мисли, јер имају егзистенцију одвојену од мог опажанја, у опажанју других, односно у Богу. Беркли нам описује наше сазнање чулно опазивог света тако да нас то директно води сазнању о егзистенцији Божијој.

Куће, реке, планине, или сви чулно опазиви објекти немају стварну или природну егзистенцију изван ума, и према томе шта су ови објекти „већ ствари које опажемо чулима, али шта ми можемо друго да опазимо сем наше идеје или чулна опажанја“³⁰⁾. Према Берклијевом начину мишљења, према томе, ми добијамо идеје или чулна опажанја од Бога која су једино то што можемо да опазимо. Али то је опажанје толико непосредно да се и не опажашу као

27) *Three Dialogues*, . . . op. cit. 188—198

28) *Ibid.*, 238—239

29) *Ibid.*, 245—246

30) *The Principles*, . . . op. cit. 66

двоје, или као две реалности, већ у смислу стварности таква каква јесте, коју директно имамо од Бога у свом опажању.

Везе између идеја казали смо то, не наговештавају однос између узрока и последице, већ су само знак означених ствари. Ватра коју видим није узрок бола када јој се приближим, већ знак који ме опомиње. Однос између знака и означене ствари јесте Богом уређено истовремено појављивање и стога није узрочно.³¹⁾ Ништа друго не може да буде „узрок ствари“ до воља Духа, јер нема ничег суштински нужног у узроцима до воље духа. Ми се учимо искуством да та и та идеја праћена је том и том идејом, тај дивно уређен поредак идеја, које Бог подстијче у нама „називамо законима природе“³²⁾ Идеје не личе на некакве своје оригинале јер су саме по себи ти оригинали, због чега једна идеја и није ништа друго до само идеја³³⁾. Њихова срећеност је само дело Божије, израз његове љубави и доброте. Научници траже крајње узроке изван ума или Духа што је погрешно³⁴⁾. Ова срећеност даје нам могућност и да предвиђамо ствари. Јер како може то што је неактивно, или немислећа супстанција, да буде узрок мисли. Ако се пак тврди да може то што нема способност мишљења да буде узрок мишљењу, онда шта су разговори о томе да само игра речи.³⁵⁾ Ништа није чудније него тврдити да мртва или непокретна ствар може да делује на наш ум и да проузрокује наша опажања. „Нико не може да да ништа другоме ако ни сам то нема“³⁶⁾.

Коначно Бог је тај који „одржава све ствари речју своје силе“ и који одржава везу међу душама тако да су оне у могућности да опажају егзистенцију једна друге³⁷⁾ Душа човекова покреће само једно мало тело, безначајни делић ако се пореди са великим масама природе, елементима, небеским телима и онсистемом света. И мудрост која се појављује у покретима човека (који су последица људског разума) несразмерно је мања од оне која се открива у структури и раду организованих природних тела, животиња или биљака. Човек својом руком не може да направи машину толико прекрасну као што је сама његова рука, нити се може приближити вештини и оштроумности оног прекрасног рада срца, мозга, и других виталних делова који не зависе од човекове воље.... Нисмо ли у могућности да из природних покрета, независних од људске воље, закључујемо о снази и мудрости неупоредиво већој од људске душе“, „Не налазимо ли у природној производњи и стварање видљивог јединства света и плана. Не налазимо ли да су правила или закони фиксирани и непроменљиви. Не видимо ли свуда исте законе кретања. Исте у Кини као и овде, пре две хиљаде година као и сада.... Зар нас то не обавезује да предпоставимо да ова огромна и бескрајна или безгранична снага обитава у једном и истом делатељу, Духу или уму“³⁸⁾ Овде видимо заиста сажето и космолошки и теолошки доказ као и „доказ из плана“ Божијег у свету доказе са којима Беркли указује на егзистенцију Божију нешто што је он поставио себи за циљ, да нас приведе студијама религије“.

Мада не могу својим телесним очима да угледам тог невидљивог Бога продужава Беркли, али могу у најстрожијем смислу речи да гледам или опажавам са свим својим чулима знаке деловања и операције које наговештавају, указују

31) The Principles, . . . op. cit. 97

32) Ibid., 79

33) Ibid., 68

34) Ibid., 118

35) Three Dialogues, . . . 203

36) Ibid., 227

37) The Principles, . . . op. cit. 140

38) G. Berkeley, Alciphron or Minute philosopher, The Works . . . op. cit. Vol. III, London 1950, 146

и демонстрирају једног невидљивог Бога". Није ли јасно да Бог говори људима интервенцијом или коришћењем спољних чулних знакова који немају сличности и ли нехне везе са стварима које наговештавају ... Да сазнам једну ствар посредством друге не морам ли прво да знам ту ствар са којом сазнајем другу. Када схватам твоју мисао преко твојих речи не морам ли прво да схватам твоје речи. Не морам ли прво да знам премисе да бих могао да изведем закључак.³⁹⁾ На пример „при читању прелазимо преко слова са мало пажње о њиховом значењу.... људи често кажу да виде речи, појмове или ствари при читању једне књиге, док стриктно говорећи они виде само слова која наговештавају речи, појмове или ствари". „Не можете порицати да Велики Покретац и Творац природе стално изражава себе пред очима људи кроз чулне интервенције Својих знакова, који немају сличности или везе са стварима које означавају... имате исто толико разлога да прихватите у свом мишљењу да Универзални Делатељ или Бог говори вашим очима колико и када једно посебно лице човек говори вашим ушима....⁴⁰⁾ „Има философа који су уверени у силу и мудрост Творца... који је створио план организованих тела и срећен систем света.... али га је напустио према њиховом гледишту. Бог напушта овај систем света са свим његовим деловима и садржајима и добро срећеним и стављеним у покрет, као занатлија који ставља направљен часовник да ради сам по себи за извештан период времена"⁴¹⁾

Међутим, визуелни језик, овај наш свет, показује не само Творца, већ и промислитеља, стварно и интимно присутног, који је пажљив према свим нашим интересима и покретима, који прати наша кретања и брине се о најситнијим нашим делатностима и плановима, све то кроз цео ток нашег живота. Ово је заиста све прекрасно.⁴²⁾ Због свега тога ми се и молимо Богу, не зато што је Богу потребно, већ зато што је то добро за нас да смо управљени према њему"⁴³⁾

Објекти вида према томе су знаци, уствари су језик, Божији језик, тако да целокупан универзум сазнатих појава, датих нашим чулима, јесте стварно Откривење једне Највише силе, као активног ума. Под чулним објектом разумем то што је у правом смислу опажено чулима. Ствари сасвим опажене чулима су непосредно опажене. Поред ових непосредно опажених објеката може такође да буде и других ствари које су наговештене уму посредством тих у правом смислу непосредно опажених објеката.

Ствари које су тако наговештене нису објекти чула него су у истини објекти појмова који се очекују или су ствар имагинације, и најпре припадају неком другом чулу или некој нашој моћи. Тако звук је одговарајући објект слуха, непосредно је опажен од тог чула и ни од једног другог. Али медитирањем звукова или речи, низ других ствари се могу навестити уму. Само ствари тако наговештене не могу се сматрати објектом слуха.⁴⁴⁾ Према томе објекти дати једном од пет чула немају ничег заједничког са оним који су дати другим чулима, али су тако везани, природним законима, да објекти опажени једним од пет чула учињени су знацима, и то једном вишом силом, објеката опажених другим чулом. Датост једног чула формира стварни језик који нам говори о датостима других. Али саме појаве дате нашим чулима, и

39) Ibid., 151

40) Ibid., 157

41) Ibid., 160

42) Ibid., 160

43) Ibid., 173

44) G. Berkeley, The Theory of Visual Language, Vindicated and Explained, (Iz izd. A. C. Fraser, Selections from Berkely), op. cit. 273

Њихови односи једни према другима, не смеју се мешати са метафизичким питањем у погледу силе која дејствује у овом нашем појавном космосу. У визуелном језику објекти или знаци су светлост и боје. Али како долази до тога да ми можемо да схватимо помоћу појава светлости и боја, који су једини одговарајући објекти вида, извесне друге идеје или објекте, које нити личе на њих, нити су узрок њихове појаве, нити су проузроковани њима, нити имају икакву нужну везу са њима?⁴⁵⁾

Објекти чула, ствари непосредно опажене, назване су иначе идејама. Узрок овим идејама, или снага која их ствара, није сам објект опажљив чулима јер он сам по себи није ни опажен, већ је то закључак разума на основу дејства или ефеката оних објеката или идеја које су опажене чулима. Следује да снага или узрок идеја није објект који опажају чула, већ наш разум. Према томе наше сазнање узрока мерено је његовим дејством. Апсолутној природи спољни узроци или силе нису предмет чула или опажанја.⁴⁶⁾

У разматрању „теорије вида” моја је намера била да истражујем дејства и појаве — идеје вида, како су везане са идејом додира, да испитам како једна идеја наговештава другу, која припада другом чулу; једном речју како ствари видљиве наговештавају ствари опипљиве, како садашње ствари наговештавају ствари више удаљене у будућности — било по сличности, нужним везама или геометријским закључивањем.⁴⁷⁾ „Идеје које примећујемо да су везане са другим идејама могу се сматрати као знаци, што значи да ствари које нису опажене чулима означене су или наговештене имагинацијом, чији су објект и која их једино и опажа. Као што звуци наговештавају друге ствари тако и ознаке наговештавају друге звуке, и опште говорећи, сви знаци наговештавају означене ствари. Нема идеје која не може понудити уму још једну идеју која је често спојена са њом. Али где не постоји такав однос сличности или узрочности, нити икаква нужна веза, две ствари, самом својом коегзистенцијом, или две идеје, једино што су опажене заједно, могу да наговесте или означе једна другу — својом везом која је привремено случајна; јер то је само ова веза, као таква, која производи овај ефекат”⁴⁸⁾

„Велики број произвољних знакова, различитих и супротних, конституишу један језик. Ако је таква произвољна веза институисана од људи то је вештачки језик”, односно то је наш матерњи језик. „Али ако је од Творца Природе то је онда природни језик’ или је то визуелни језик. Безгранично различите су модификације светлости и звука, свака у могућности да пружи једну бескрајну варијацију знакова, и, следствено томе, свака је искоришћена да формира језике, један произвољним договором човечанства, а други лично Богом”, Управо то је матерњи језик којим говоримо ми људи, а други је чулни језик који нам говори Бог. „Веза установљена творцем природе, у уобичајеном току ствари, може сигурно да буде названа природом, док она друга учињена од људи може се назвати вештачком”. Због тога опажанје је једна ствар а сућење је друга. Исто тако наговештавање јесте једна ствар а закључивање јесте друга. „Ствари се наговештавају и опажају чулима, док судове и закључке стварамо разумевањем”. „То што је непосредно и одговарајуће опажено видом јесте његов основни објект — светлост и боје; то што је наговештено или опажено посредно јесу опипљиве ствари или идеје — што може да буде сматрано као секундарни или неодговарајући објект вида”.

45) Ibid., 289

46) Ibid., 274

47) Ibid., 275

48) Ibid., 287

Ми закључујемо о узроцима на основу последица, а о последицама на основу узрока. Међутим, како долази до тога да ми опажамо идејом вида друге идеје, које нити личе на њих нити су њихов узрок, нити су проузроковане од њих, нити имају икакву нужну везу између себе. Решење овог проблема изјављује Беркли, обухвата целу Теорију Вида. У ранијој „теорији вида” то што чини да разумемо истиниту природу вида „расмотрено је као опоспособност душе”. То је „теорија” која може да буде сведена на овакво једноставно питање: како долази до тога да једна поставка идеја, потпуно различита од идеја додира, ипак нам их наговештава?

Одговор на овакво питање — како можемо да схватимо помоћу једних чула извесне друге објекте који нису њима опажени — налазимо једино у гледишту да то постижемо снагом додељеном од Творца Природе, од Бога⁴⁹⁾

Идеје које смо приметили да су везане заједно обично се сматрају да су у односу узрока и последице, а у ствари стоје само у односу знака према означеној ствари. Знамо да једна идеја не може бити узрок другој идеји, да то поновимо, знамо исто тако да оне не могу бити ни узрок самим себи, знамо такође да ни ми нисмо њима узрок, с тога знамо да оне морају имати неки други стварни узрок, различит од њих и од нас.⁵⁰⁾

Људи говоре као да је једна идеја узрок друге; они овим замењују закључке разума за опажања чула, мешају силу која обитава у нечем што је спољње са објектом чула, који у истини није ништа друго до наша идеја. Сигурно је да такав Узрок или Сила не изгледа да је објект било чула или науке вида, јер ове што знамо знамо само као последицу.⁵¹⁾ С друге стране опет говорити о једном чулном објекту значи говорити о једном чулном искуству. То чулно искуство нам наговештава ствари, више него разум. Јер бити наговештен је једна ствар, а бити закључен је друга. Да поноимо то што смо рекли, и што Беркли чини, управо да је једна ствар опажање а друга суђење. Ствари се наговештавају и опажају чулима, а суђење и закључивање је ствар разумевања.⁵²⁾ У овом смислу ми онда лако разумемо и Берклијево питање постојања Бога и нашег реазумевања Његове егзистенције преко Његових атрибута.

„Поредак и ток ствари, као и експерименти које свакодневно чинимо, показују да постоји Ум који влада и покреће овај светски систем, као властит Делатељ и узрок. Немамо никаквог доказа да извештан простирући телесни или механички узрок стварно или властито дела”. Каткад се називају делатељима или узроцима и они који ниуком смислу нису активни. С друге стране... без правилног или срећеног поретка природе никада не бисмо могли да је разумемо. Човечанство би морало да буде изгубљено, незнајући шта да очекује или како да влада собом или да управља своје активности за достигнуће ма којег циља.⁵³⁾ Стога у владавини светом физички делатељи неодговарајуће тако названи — или механички или другостепени узроци, или природни узроци, нужни су да потпомажу а не да владају, треба да буду овладани. Закони привлачења и одбијања треба да буду посматрани као закони кретања, док стварни или крајњи узроци нису механичке природе. Јер извесни „корпускуларни философи” у прошлом веку покушали су да објасне формира-

49) Ibid., 288—289

50) Ibid., 275

51) Ibid., 276

52) Ibid., 289

53) G. Berkeley, *Siris: A Chain of Philosophical Reflexions, The Works*, . . . op. cit. Vol. V, 1953, 83

ње овог света и његових феномена једноставним механичким законима.⁵⁴⁾ „Механички закони природе или кретања уче нас како да деламо и шта да очекујемо. Све појаве у свету резултат су кретања. Природни или „механички философи“ трудили су се да открију ове законе експериментом и резонувањем. Али то што је речено за снаге које се налазе у телима, било као привлачне или као одбијајуће, могу „да буду само сматране као математичке хипотезе али не и да стварно постоје у природи“.⁵⁵⁾ Ми нисмо стога озбиљно расположени да са „механичким философима“ претпоставимо да честице тела имају стварну снагу или ону којом утичу једна на другу, производећи на тај начин разне појаве у природи. Ови и безбројни други ефекти необјашњиви су механичким принципима, већ Умом или духовним Делатељем. Кроз ланац природних узрока и подчињених слепих делатеља пратимо Божански Интелект као првобитни узрок, то је тај Узрок помоћу којег је и постао свет и увео га у рад. Не можемо учинити ни један корак у процењивању појава без признања непосредне присутности и непосредне делатности једног нетелесног Делатеља који везује, покреће и уређује, све ствари према правилима и циљевима који Њему изгледају добри. Беркли, дакле, и овде као и на многим другим местима потврђује телеолошки доказ о бићу Божијем. Ми знамо једну ствар када је разумемо, ми је разумемо када је можемо да је протумачимо или кажемо шта означава. Стриктно чула не знају ништа. Опажамо звук слушањем и слова видом. Али тада не можемо да кажемо да их разумемо. На исти начин појаве природе су видљиве свима, али сви не познају везе међу природним стварима, нити разумеју шта значе нити да предкажују са њима.“⁵⁶⁾

Вољу треба разликовати од интелекта. Али то не значи да воља која оперише у токовима природе није руковођена интелектом, мада не може да се каже да воља разумева а интелект да хоће. Због тога природне појаве које „ударају“ на наша чула разумевају се умом. Животиња је слична човеку који слуша страни језик али не разуме ништа.⁵⁷⁾ Општа правила су нужна да би свет био интелигибилан, схватљив.⁵⁸⁾ Истинит је закључак да људско биће није аутор покрета у природи, да ми не можемо да сазнамо ни једну ствар у потпуности уколико не сазнајемо све њене односе са другим стварима, једино стварно сазнање јесте свезнање.⁵⁹⁾ Интелект осветљава, љубав везује, а Суверени Бог привлачи све ствари. Све ствари су створене ради највишег добра све ствари теже том циљу, највишем добру.⁶⁰⁾ Чула и искуство упознају нас са токовима и аналогним појавама или природним ефектима. Мисао, разум, интелект уводе нас у зазнање ових појава.⁶¹⁾ У погледу апсолутног простора, који је опсена „механичких“ и „геометријских“ философа, довољно је да се примети да тај „простор“ никада није био опажен од иједног чула нити доказан разумом.⁶²⁾ Ако претпостављамо да један и исти ум јесте Универзални Принцип поретка и хармоније кроз цели свет, садржавајући и везујући његове делове и дајући јединство његовом систему, изгледа ми да нема ничег атеистичког и непобожног у овој претпоставци.⁶³⁾ Тело је супротно духу или уму. Имамо покрет тела од духа. Видимо сву природу живу и у кретању.

54) Ibid., 111

55) Ibid., 114

56) Ibid., 120

57) Ibid., 121

58) Ibid., 121—122

59) Ibid., 122

60) Ibid., 123

61) Ibid., 124

62) Ibid., 127

63) Ibid., 134

Свесни смо тога да Дух започиње, мења и одлучује о покретима, а не тело.⁶⁴⁾ Опажамо првог покретача кроз све везе и покрете ствари, који је неодољив бестелесан, без простирања, и као такав интелектуални извор бића и живота⁶⁵⁾ Међутим, Беркли напомиње и то да философија не може решити сва питања која нам физички и морално искуство рађа." Због тога се морамо ослонити, нешто што Беркли више пута наглашава, на само откривење Божије. Уз напомену такође, не само на Откривење већ и на природно откривење, на знаке Божије; јер „изгледа да се не руководимо само Откривењем каже Беркли, већ и својим здравим разумом који посматра и закључује преко аналогија видљивих ствари. Беркли своју студију *Siris* што значи ланац, низ, трака, завршава са овим наглашавањима — да пролазимо кроз ланац сфера од чулног опажања до бића Божијег, а разлике које се појављују између чулних опажања, воље, и разумевања имају своју интеграцију у активном појму личности.

Беркли нам даје дакле ову и овакву своју мисао о свету и животу путем којим треба да решимо све наше метафизичке проблеме. Јер, подвлачи и то да међу свим студијама које предузимамо разматрање питања о Богу и нашим дужностима мора да заузме прво место. То да „уздигнем" каже Беркли, задатак је моје философије, у ствари да „инспиришем код мојих читалаца побожно осећање о присуству Божијем, да покажем ову лажност или сујету оних неплодних спекулација које су главне преокупације учених људи", да изазовем код својих читалаца дужно расположење поштовања, према здравим истинама Јеванђеља да их усвајају, које знати и практиковати јесте највише савршенство људске природе".⁶⁶⁾

Беркли је био стварно хришћанин, он нам каже да „ако имамо различита мишљења о неком предмету, а и о религији имамо, онда ипак једно мора да буде тачно. Тако да ова његова поставка може да се односи не само на питање да ли Бог постоји или не, већ и на питање ко у каквог Бога верује. У том смислу Беркли истиче хришћанску религију, њен значај и прихвата је као коначно Откривење Божије.

Он је као што видимо ванредан апологета хришћанства. Он нам указује на то колико је овај свет видљив и симболизам Божији и као такав јесте и израз, чулан израз, Интелигенције и воље Божије, при чему сваки човек има исту врсту доказа да Бог постоји као што има и доказе за постојање његових најближих. Видљиви свет, то Беркли подвлачи на многим местима у својим списима, јесте Божански језик којим Бог говори, који садржи све знаке непрекидног присуства Божијег. Хришћанство се појављује, наглашава Беркли, у најкориснијем и најплеменитијем облику религиозног Богослужења, које се толико уздиже изнад религије Грка и Римљана као и свих других религија. Чуда су каже нам и то, вероватно довољна да оправдају практичну веру. Тајна благодати, Оваплоћења, Тројичности, нису ништа више „мистериозне" од оних тајни које налазимо у темељима природних наука. Хришћанско мишљење је истинито мишљење. Хришћанска вера је мудрост у њеном највишем облику.⁶⁷⁾ На тврђење, каже Беркли, да је развој укуса, лепоте врлина, то што спасава, а да је вера у будући живот себичан и кукавички захтев наде и страха, одговарало би да осећање лепоте није довољно да нас учини добрим,

64) Ibid., 135

65) Ibid., 137

66) *The Principles*, . . . op. cit. 146

67) G. Berkely, *Alciphron or the Minute philosopher*, op. cit. Vol. III,

потребан је један јачи, страхом инспирисан мотив, од „лепог,, или „укуса“, тако да извор стварне добре активности мора да буде подржан вером у судбину човека под влашћу Бога. Премисе веровања у Бога, у будућност, у моралне дужности су једино мудри, правилни и стварни принципи људског понашања.⁶⁸⁾

Разум је природан човеку и веровање у морал и религију су природне ствари, показују се сагласне са разумом. Опште добро човечанства је наш природни циљ, а морална и религиозна веровања су нужна за тај циљ.⁶⁹⁾ Истина је једна и иста, није могуће да једна и иста ствар буде у пракси ружна а у спекулативном мишљењу добра.⁷⁰⁾ Здрава конституција душе састоји се у правилним појмовима, истинитим судовима, правилној вољи, са осећањима и жељама управљеним према њиховим одговарајућим циљевима. Све је ово за душу што и здравље за тело. Човек који је овако конституисан јесте човек врлине. Задатак је прегнућа сваког доброг човека да створи овакву диспозицију у свом уму.⁷¹⁾ А бити опет управљен само својим чулима, телесним жељама, најстрашније је ропство. Док интелект, разум, носи више инстинкте племенитијег живота.⁷²⁾ Животиња је само без рефлексија, без предвиђања, без жеље за бесртношћу, без појмова добра и зла, односно без врлине, без сазнања.⁷³⁾ Задовољства која нас очекују у будућем животу као и задовољства која нам долазе кроз разумевање не могу се процењивати чулима.⁷⁴⁾ Ако неко жели да пороби своју земљу ништа му боље неће послужити него порок, а ништа друго не води пороку до ирелигиозност.⁷⁵⁾

Јер шта мисли мали философ, каже Беркли„.... да нема Бога или Промисла, да је човек само животиња која ишчезава, да се човекова срећа састоји само у послушности својим животињским нагонима, жељама, страстима, да су облици свести и осећање греха предубеђења и ствар погрешног васпитања, . . да је душа човекова телесна и да ишчезава као пламен или пара, да је човек машина која ради према законима кретања и да следствено томе човек није делатељ, субјект греха, као и да ће мудар човек учинити своје садашње интересе правилом или мером свих његових акција”⁷⁶⁾

Хришћанство нас води ослобођењу од таквог разумевања живота и нашег живљења. Јер је такав став, став противу хришћанског начина живота резултат „слободног мислилаштва” које се завршава стварним прорицањем слободе. Сви смо чланови једног великог Града, нико не може себе сматрати изолованим његовим чланом. Творац и оснивач овог нашег града јесте Бог. У том Граду „грађански закони нису ништа друго до правила врлине и дужности које нам религија налаже. Ту је истинит интерес сваког комбинован са његовом дужношћу У таквом систему или друштву, у којем владају најмудрији прописи, добар распоред закона, поимање добра и зла, циљеви моралних делатеља, ту све служи уздизању најплеменитијих циљева, ради употпуњења среће и добробити човечанства. Ово су заиста све изврсне ствари прада Божијег”. Када је човек свестан да је његова воља унутрашње сагласна са Божијом вољом, када ствара хармонију и поредак у универзуму, када руководи целину најправеднијим методама, најбољим циљевима — ово

68) Ibid., 64

69) Ibid., 60—63

70) Ibid., 74

71) Ibid., 82

72) Ibid., 85

73) Ibid., 87

74) Ibid., 94

75) Ibid., 104

76) Ibid., 107

пружи идеју лепоте: а где је савест занемарена може ли бити лепоте на таквој оцени.⁷⁷⁾ Наше се осећање лепоте састоји суштински у нашем разумевању правилне примене средстава према циљевима. Лепота универзума се састоји према томе у егзистенцији једног принципа који управља свим стварима, који кажњава преступнике и заштићава врлину. Све оно што није добро на крају ће бити одбачено према строгим законима мудрости и праведности.

У овом свом излагању хришћанских моралних принципа Беркли нам скреће пажњу и на то да као што постоје болести тела постоје и болести душе. Тело лечимо медицином а душу философским размишљањем о Богу, од, носно философијом. Тако да је философија медицина душе. Како проверавамо лекове које узимамо, које одабирамо, не чинимо ли то према резултатима лечења. Претпоставимо да за време какве епидемије лекари почну да употребљавају нове методе лечења осуђујући старе, а применом нових метода лечења проценат умрлих се не смањује већ повећава. Нећемо ли одбацити тај нови метод лечења.⁷⁸⁾

Вера у Бога је веома корисна свету. Један од великих знакова о истини хришћанства јесте његова увек спремност да чини добро. Изгледа ми, истиче Беркли, да човек не може ништа видети ни дубоко, ни далеко, уколико није осетљив на своју сопствену несавршеност, грешност или зависност, који не би желео да се стално уздижемо према бољем стању, који не би био радостан да налази пут томе кроз љубав према Богу и човеку, кроз праксу сваке врлине.⁷⁹⁾ Да ли је ико од питагорејаца, платониста, стоика, чак и у идеји или жељи предлагао уму чистија средства или узвишеније циљеве од религије хришћанства. Зашта се залажемо јесте религија против профаног, закон против хаоса, врлина против порока, хришћанска нада против потиштености атеисте.⁸⁰⁾ Ако верујући чини зло то је човек у њему који то чини, ако не верујући чини добро, то је човек који то чини у њему. Ништа ми није разумније него ова примедба — да људи треба да цене лекара и његове лекове према последицама на болеснике.⁸¹⁾

Беркли је овде чист прагматиста, антиципирајући овај значајан философски начин мишљења, као и пружањем извесног прагматистичког доказа о постојању бића Божијег. У том духу он се даље залаже — циљеви религиозних доктрина треба да буду процењивани према последицама које изазивају, не према свима који их чују, већ према оним који их прихватају и верују у њих. Због тога ћемо процењивати религију према онима који је исповедају, веру према верницима, хришћанство према хришћанима⁸²⁾ Сасвим је тачно да треба процењивати принципе према њиховим последицама, морамо знати које су последице којих принципа.⁸³⁾ Уколико је ствар више истинита уколико је кориснија.⁸⁴⁾ Упоредимо стање наших појмова које имамо сада а које су имали у овој земљи незнабошци пре доласка хришћанства.⁸⁵⁾ Колика је то велика слепоћа не видети то што је толико видљиво — колико је хришћанство омекшало, угладило, поправило наш начин живота⁸⁶⁾ Потврђујем да што год има зла у нама хришћанима, наши нас принципи воде добру, а што год

77) Ibid., 130

78) Ibid., 139

79) Ibid., 178

80) Ibid., 179

81) Ibid., 180

82) Ibid., 181

83) Ibid., 182

84) Ibid., 183

85) Ibid., 185

86) Ibid., 186

има добра у вама, малим философима, ваши принципи вас воде злу.⁸⁷⁾ Ако под врлином разумемо истину, праведност, благодарност, колико врлине има сада више међу нама него што су је имали људи у старој Грчкој, на пример.⁸⁸⁾

Као што рђавост не може бити праведност или последица праведности, као што отров не може бити медицина нити последица медицине, тако ни охолост нити препирке нису религиозност нити последица религије.⁸⁹⁾ Наводи се пример инквизиције, можете им за то пребацити као хришћанима, али не и хришћанству каже Беркли: Ако је Бог наше религије са својим ученицима посејао добро семе и заједно са овим добрим семеном непријатељи Његовог Јеванђеља (међу које убрајамо мале филозофе свих времена) су посејали рђаво семе, ту је извор кukoљу и чичковима, то рђаво семе не може бити приписано добром семену нити онима који су га посејали.⁹⁰⁾ Беркли износи грешке хришћана, али подвлађи и њихове врлине које увек далеко превазилазе њихова грешења. У том смислу он на пример изјављује: „А шта ако схоластика и није по пореклу хришћанска, већ муслиманска јер је изведена преко Арапа,...? Ипак, међутим, морамо признати да је оживљавање грчке и латинске књижевности и класике уопште заслуга Цркве Рима, јер се јавља пре Реформације.⁹¹⁾

Човек носи у себи вољу и више принципе, између свих анималних организама једино човек има разумевање за сазнање о Богу. А какве користи има од овог сазнања ако га оно не оплемењује.⁹²⁾ Сигуран сам да уколико разоримо нашу религију, њен утицај на васпитање, уништићемо слободу. Хришћанска религија је поправила овај народ, од дивљака створијла је учене људе. Знамо да човек не може судити о овом или оном делу једне машине, без познавања њене целине без познавања узајамних односа њених делова, и циља за који је све направљено. Ако ово признајемо за природне и телесне ствари, нећемо ли то признати за моралне подобности Божанске економије, моралног система у оквиру плана Божијег Промисла.⁹³⁾ Беркли овде не само да потврђује телеолошки доказ о бићу Божијем, већ је реч и о моралном доказу, што је већ толико пута наглашено на многим страницама његових дела. Али све више и више у смислу не доказивања постојања бића Божијег већ увек више и више на указивање Његовог постојања, следујући на тај начин заиста библијски став, односно реализам библијске методологије. Према томе Бог је нужен у Берклијевом плану објашњења ствари, Јер не постоје материјални објекти изван тога што називамо чулним датостима, нити те датости указују на материјалне објекте који би били иза њих, јер су непосредно дати у нашој свести и не постоје изван ње. Према томе, спољни објекти нису спољни. „Људи обично верују да су све ствари познате или опажене Богом, јер верују у постојање бића Божијег, док ја, с друге стране, непосредно и нужно закључујем о бићу Божијем због тога јер све чулне ствари морају да буду опажене од њега“. Ово би могли да назовемо епистемолошки доказ о бићу Божијем.⁹⁴⁾ Беркли стално и непрекидно указује на постојање бића Божијег, далеко више него што га доказује. Према томе дискусија која се води да ли је Беркли више склон да демонстрира космолошки или телеолошки доказ или „доказ из плана.^{94a)} није толико плодна јер Беркли у суштини не доказује Бога већ нам га пре показује. Да ли је

87) Ibid., 190

88) Ibid., 192

89) Ibid., 193

90) Ibid., 195

91) Ibid., 203

92) Ibid., 207

93) Ibid., 249

94) Karl Aschenberg, Berkeley on Existence in the Mind, University of California Press, 1957, 57

94a) Robert H. Hurlbut, Berkeley's Theology, University of California Press, 1957, 106—107

он више склон да усвоји космолошки доказ, или телеолошки, или из плана" или епистемолошки, или прагматистички, или морални, или онтолошки? Не би смо могли о томе да дискутујемо, јер он у ствари са својим методолошким поступком указивања на постојање бића Божијег обухвата све ове доказе, на његов сопствен начин.

Беркли видимо да само улаже огроман напор да би изразио ту своју намеру указивања на постојање Божије. А из тога произилази, и без његове посебне намере у датим моментима, час приближење једном „доказу" а час другом, док у суштини он и не демонстрира. Он следује само природни пут разматрања овог питања и као што свако од нас егзистенцијално, у свом сопственом бићу налази оправдање своје вере у Бога у свом егзистенцијалном расположењу и онда у напору да то изрази он то мора често да чини на такав начин да се у томе каткад приближава онтолошком доказу, а каткад космолошком или телеолошком, прагматистичком, моралном, епистемолошким или „из плана" итд.

Такав утисак то може да пружи, а у ствари ради се о једном и истом егзистенцијалном ставу основног веровања. Беркли се несумњиво борио са проблемом изражавања. Да искаже дубину свог расположења или свог уверења када је у питању егзистенција Божија он је морао у том напору не да не буде доследан већ једноставно да буде плуралистичан у свом изразу интелектуалног образложења вере у Бога.

Колико се он са тим борио видимо на првом месту његов напор око схватања појма егзистенције, када каже на пример да се егзистенција не разликује од трајања⁹⁵⁾, уз напомену да имамо интуитивно сазнање о егзистенцији других ствари поред нас самих и чак које претходе сазнању наше сопствене егзистенције, јер морамо да имамо идеје иначе не бисмо могли да мислимо.⁹⁶⁾ Ако дубље испитујемо смисао и дефиницију речи **егзистенција** налазимо да то није једноставна идеја коју можемо да разликујемо од опажања или тога што је опажено.⁹⁷⁾ Ми знамо Берклијев став да нити наше мисли нити наша осећања нити наше идеје могу да постоје изван ума али уз то каже више пута да можемо постићи интуитивно, не посредно њихово сазнање, само треба разумети термин егзистенција, постојање, када се примени на чулно опажљиве ствари.⁹⁸⁾ Постојати, бити, значи бити опажен, *esse est percipi*. Беркли антиципира овде у једном погледу и познату максиму егзистенцијалистичке философије „*existence est prior essens*". Више у смислу хришћанског егзистенцијализма и то у једном погледу веома радикалног егзистенцијализма, јер свему претходи, сваком постојању, свим стварима, биће Божије, а затим наша бића, а то је све услов општем постојању или свим суштинама, управо пре стварима. Беркли се заиста борио са овим проблемом егзистенције.

Видимо га да изјављује да то није једноставна реч. Изјављује исто тако да појмови „свест, перцепција, егзистенција идеја, изгледа да су сви једно⁹⁹⁾"" Али свему претходи егзистенција ума, духа. Постоји прво „биће по себи", дух, душа, са својим чулима, али чула не сазнавају ништа, видели смо да то Беркли изјављује, већ наше сазнање условљава разумевање. На основу чулних опажања, чулних квалитета, ми изграђујемо свој свет идеја и појмова.

95) G. Berkeley, The Philosophical Comentararies, London 1954, 5

96) Ibid., 193

97) Ibid., 133

98) The Principles, . . . op. cit. 66

99) The Philosophical Commentaries, . . . op. cit. 205

„Добар доказ”, каже Беркли да егзистенција није ништа без или изван перцепција, може да буде извучен из разматрања постављања човека у свет самот без ичега другог.¹⁰⁰⁾ Значи перцепције претходе свему и условљавају све „Ум је скуп перцепција, одузми перцепције одузео си ум, постави перцепције поставио си ум”.¹⁰¹⁾ Ово све означава „биће по себи” ако хоћемо да се изразимо у духу егзистенцијалистичке философије. Док „биће за себе” свако изграђује кроз рефлексију и сажимање, конвергенцију опажених ствари, односно акомодацију, јер смо видели да Беркли напомиње да то закључивање на основу тога што опажамо чулима може да буде и аутоматско, али и процес размишљања. На пример када је у питању егзистенција Божија и наше сазнање те егзистенције. То је процес закључивања, произлази из опажених идеја.

Међутим, Беркли дозвољава, као што то добро знамо, интуитивно сазнање, непосредно. Каже нам на оном познатом месту, које смо већ цитирали, да је „јасно да је Бог сазнат толико сигурно и непосредно колико и сваки други ум или дух”.¹⁰²⁾ Шта више на истом месту тврди да се „егзистенција Божија далеко очигледније опажа од егзистенције људи, јер дејства Природе су далеко бројнија и знатнија од оних које приписујемо људима.”¹⁰³⁾ То може да збуњује испитиваче Берклијеве философије; јер опет тврди да је сазнање Бога ствар закључивања или рефлексије, уз напомену исто тако да сазнајемо интуитивним сазнањем о егзистенцији других ствари, исто као што сазнајемо и своју душу^{103а)} У ствари ради се о оној непосредности закључивања која може да буде и толико аутоматска као и у опажању квалитета предмета, која нам онда, кроз наговештавање а у оквиру наше природне способности конвергенције, дају сазнање предмета или његово разумевање. Исти случај је и са поимањем Бога. Оно заиста може да буде и непосредно у наведеном смислу, као и сазнање нашег сопственог ума.

У свом тражењу најбољег пута што уверљивијег указивања на постојање Божије Беркли се креће између емпиристичког расположења и чистог рационализма. Један сасвим оправдан пут који нам показује Берклијеву искреност и непосредност изражавања, следећући свој ум, и своју веру како га воде. На пример, каже „Ја који сам дух или мислећа супстанција, постојим толико сигурно колико познајем и моје идеје”. „О свом сопственом уму и својим сопственоим идејама ја имам **непосредно сазнање.**” Знам шта мислим под терминима **Ја** и **Себе**, и ово знам непосредно, интуитивно, мада то не опажавам као што опажавам троугао, боју или звук. Ум, дух или душа, јесте то што је недељиво, без простирања, то што мисли, дела и опажа, и то што мисли, опажа идеје, што хоће, јесте просто само по себи нешто што није идеја”¹⁰⁴⁾ Доказивање свега овога као и управљања Промисла Божијег, јесте „истина и извесност која може да буде доказана „а приори” са крајном евидентношћу и снажном демонстрацијом”¹⁰⁵⁾ Приметило се већ да због ове Берклијеве „склоности ка „а приорном” питање је да ли се Беркли уопште може да сврста у емпиристе.¹⁰⁶⁾ У сваком случају овде видимо само неминовност стварног следовања сазнања које се у стварности увек крећу између емпиризма и рационализма, и ово дељење, емпиризам — рационализам, Беркли показује да је ве-

100) Ibid., 209

101) Ibid., 205

102) The Principles, . . . op. cit. 140—141

103) The Commentaries, . . . op. cit. 199

104) Three Dialogues, op. cit. 221

105) The Principles, . . . op. cit. 95

106) Stephen C. Petter, The University of California Press, op. cit. 89

лики неуспех философије и стварно неоправдано. Посебно када је у питању сазнање Бога.

Постојање, егзистенција, није схватљива без опажања, каже нам Беркли. Али нас опомиње шта треба схватити под речју **егзистенција**. Сто који постоји у мојој радној соби, постоји јер га опажам. Услов тога опажања је егзистенција ума, а егзистенцију нашег ума условљава егзистенција Божијег ума. Само је Бог чиста суштина и егзистенција, док човек изграђује своју суштину и према Берклијевој философији, обзиром да имамо вољу за коју смо одговорни. Знамо и то да према егзистенцијалистичкој философији ми смо приморани „на нашу егзистенцију“, јер једна „егзистирајућа личност постоји без обзира да ли то она хоће или неће“ (Киркегард), а према Берклију видели смо да ми када отворимо очи морамо да видимо то што видимо, или морамо да опажамо то што опажамо. Ми смо према томе **осуђени** на егзистенцију. Истина је субјективна (Киркегард) а према Берклију видели смо да сваки дух који опажа, опажа то за себе и то што опажа јесте његов посебан свет, свет његовог духа. Али само Бог, кроз своју активност, увек нам шаље исте идеје односно исто представљање ствари. Отуда неопходност егзистенције Божије, јер је узрок, духовна или ментална реалност као основ свега постојећег сваке друге егзистенције.

Берклијево приближење питању Бога, питању његове егзистенције, јесте једно од најмодернијих философских метода, а то је метод, рекли би смо библијског реализма, јер указује на постојање бића Божијег а не доказује га. У том смислу он није био задовољан са свим дотадашњим традиционалним доказима, посебно схоластике. Има донекле у његовом приближењу овом питању, али стриктно у оквиру библијског реализма, и извесног „теолошког либерализма“, према којем су дозвољене разне варијанте пута сазнања Бога на основу „природног“ и „надприродног“ Божијег Откривења, само уколико ову реч „натприродно“ одговарајуће разумемо. Јер тако-звани „верификациони принцип“, који се намеће богословима на разматрање, овде у Берклијевој теологији, заступљен је плуралистички. Мисао човекова је сва у плуралистичком развоју. Она се развија у свим правцима и обухвата велики број активности у схватању и разумевању идеја, ствари, затим њихових односа, односа појмова сазнања.

Запазили смо код Берклија две врсте сазнања — непосредно и посредно. Посредно је сазнање то до којег долазимо закључивањем а непосредно интуицијом. Када је у питању сазнање Бога видимо да Беркли говори о посредном сазнању, односно о закључивању, али има исто тако доста уверавања да се може да ради и о непосредности односно о а приорном сазнању извесних истина, или о непосредном сазнању и самог Бога, при чему нема противречности код Берклија, јер он следује стварност искуства где граница између непосредног и посредног често и у стварности и не постоји или ју је тешко опазити.

Улога философије се и састоји у рашчишћавању овог „плурализма“ и свођењу света нашег искуства или опажања на једну што јединственију слику разумевања света у којем смо. Беркли онда у свом систему философије сажима све „доказе“ о постојању бића Божијег у један јединствен — свој став библијског реализма.

У модерној интелектуалној историји — посебно теолошкој — ово је заиста ванредан став. Беркли нам у пракси заиста открива улогу своје фи-

лософије, према којој су чулне појаве речи кроз које нам Бог говори, тако да рефлектовањем, налазимо у њима доказ да живимо и да се крећемо у једном универзуму у којем влада интелигенција Промисла, или Бог Откривења.

С те стране онда ако се целокупно наше сазнање у крајњем изводи кроз искуство које доспева до нас преко чула, Беркли је заиста емпириста, али с друге стране како рационалисти верују да наш ум има способности резонувања преко којих може да дође до истинитих закључака, до истинитих сазнања које не дугује ништа искуству, а које можемо да назовемо и **а приорним** сазнањем, јер је стечено изван искуства, извлачећи закључке из само-евидентних премиса, онда заиста имамо право да Берклија сматрамо и као рационалисту, јер он дозвољава и такво сазнање као што је **а приорно**. То смо видели, али и овде долази до израза принцип „несоливлености али и неразделености“ у смислу да уопште никада и ни у једном случају немамо чисто емпиријско сазнање као ни чисто рационалистичко. Беркли нам то такође посведочава — посебно кроз његов развој мисли када нам указује на постојање Божије.

Ово би био и крај нашег излагања философије и теологије Берклија. Дозволили смо, ако тако можемо да се изразимо, да Беркли најчешће, сам говори о својим философско-теолошким ставовима, кроз наша одабрана места из његовог рада.

Беркли се дакле, дијаметрално разликује од идеалиста, јер по њиховом учењу ми апсорбујемо опољни свет у личну сферу-третирајући свет као нашу субјективну конструкцију. Међутим према Берклију, свет је, пре, свега, Божија конструкција у нашем уму, па према томе, свет је — у својству творевине Божије — објективна стварност.